

Aydınlanma Döneminde Tarih Anlayışı ve Tarih Felsefesinin Ortaya Çıkışı

Aydınlanma, 1. Tarih Felsefesi'nin bir disiplin olarak ortaya çıktığı, daha da önemlisi, ilk kez “Tarih Felsefesi” adının kullanıldığı, 2. Tarihten edinilen bilgiye ve tarihsel varlık alanına yönelik yaklaşımların değiştiği bir dönemdir. Hazard’a göre Aydınlanma’daki bilimsel ve kültürel atılımların tümünün altında şüphe etme, sorgulama, eleştiri gibi vazgeçilmez unsurlar yer alır. Gök-berk’e göre Aydınlanma, doğa karşısında başarı kazanan insan usunun kültür dünyasına bir uygulaması olması, matematik doğa bilimine paralel kültür bilimlerinin de kurulmasının amaçlanmış olması ve kültür dünyasına da yine us aracılığıyla egemen olmanın amaçlanması bakımlarından, 17. yüzyılda “evrensel bilim” görünümüne bürünmüş olan felsefeden farklı olarak, bir kültür felsefesidir. Aydınlanma’yı “insanın usunu kendisinin kullanma cesareti göstermesi” olarak tanımlayan Kant, bu yetiyi eleştirmekten de geri durmamış, usun kendisinin de sınırları olan bir yeti olduğunu savunarak, felsefe tarihinde önemli bir çağır açmıştır.

Aydınlanma’nın temel özelliklerinden biri de laik bir dünya görüşüne dayanıp bu görüşü hayatın her alanında tutarlı biçimde uygulamaya koyma çabasıdır. Yani, Ortaçağ’da insanlara ‘öteki dünya’, ‘ölüm sonrası yaşam’, ‘Tanrı krallığı’ gibi soyut şeyler uğruna feda edilmesi öğütlenen dünyevi mutluluk, Aydınlanma’nın öne çıkardığı bir değer olmuştur; eşitlik, özgürlük, kardeşlik gibi idealler de bu mutluluk için gerekli koşullar olarak ön plana çıkmışlardır. Fakat burada da usa duyulan güven, asıl rolü oynamaktadır; çünkü insan, usu aracılığıyla geleneklerin boyunduruğundan kendini kurtaracak, kaderini kendisi biçimlendirecek, böylelikle özgürlüğünü ve mutluluğunu gitgide arttıracaktır. Hatta bu mutluluk, tek bir intellektüel (ussal) kültür üzerinde tüm insanlığın tek bir toplum halinde birleşmesine kadar uzanacaktır.

Collingwood, Aydınlanma’yı düşüncede ve kültürde bir laikleştirme çabası olarak tanımlarken, bu çabanın yalnızca kurumlaşmış dine değil, aynı zamanda dinin kendisine karşı bir başkaldırıyı içerdiğini vurgular. Bu çaba, Aydınlanma insanının kendi usuna ve doğa bilimlerinin başarısına duyduğu güvenin zirve yapmasıyla ilişkili de düşünülebilir.

Aydınlanma, doğayı anlamanın fazlasıyla önemsendiği ve doğa araştırmalarından elde edilen gözlem ve deneye dayalı bilginin kesin olduğuna inanıldığı bir dönemdir. Doğa bilimleri ve yöntemleri açısından, Aydınlanma’da, insan usu ve kavramlarıyla dış dünyanın nesneleri arasında birebir uygunluk-ya da denklik- olup olmadığı tartışması, belki de, Yeniçağ’daki doğabilimci yönelime eşlik eden en önemli tartışma olmuştur. Yeniçağ epistemolojisinin Kant’a kadar etkisini sürdürmüş iki ana kampı olan usçuluk (rationalism) ve deneycilik (empiricism), bu tartışmada, birbirine karşıt görüşler savunmuşlardır. Usçulara göre insan usu ve kavramlarıyla evrendeki nesneler arasında uygunluk vardır, bu durumun apaçık olduğunu görmek için matematiği göz önünde bulundurmak yeterlidir. Deneycilere göreyse, us yalnızca duyu verilerini işleyen, düzene oturtan bir işlemcidir; duyu verileri olmadan us tek başına evreni bilemez. İşte Yeniçağ’da başta fizik olmak üzere tüm doğa bilimleri, hem usçu hem de deneyci bir tutumla iş görmüşlerdir.

Bilimin elde ettiği başarılarla kesin bilginin olanaklılığı, insan bilgisinin sınırları, algı ve deneyimin dış dünyayı bire bir yansıtır yansıtamadığı, gibi bilgi kuramına sorunlarına ilişkin tartışmaların ön plana çıktığı bir dönem olan Aydınlanma, bazı deneycilerin tarihe doğa bilimi temelinde yaklaşma denemelerinin saptandığı bir dönem olma özelliği de gösterir. Örneğin David Hume’a göre, tarihsel olaylara nüfuz edebilmek, bu olayların taşıyıcısı olarak “insan doğası”nın öne alınmasını gerektirir. İnsan doğasının bilimi olarak “psikoloji”ye işaret eden Hume’a göre, tarih, psikolojiye bağımlıdır ve doğanın kendisi gibi, doğanın bir parçası olan insan da nedensellik yasalarına bağlıdır. Bu durumda, insan psikolojisinin bağlı olduğu yasaların bulunması, tarih olaylarının niteliğinin de açık biçimde anlaşılması için bir önkoşul olur.

Aydınlanma, bir arayış, bir sorgulama ve kimlik belirleme gibi unsurları bir bütün olarak kapsayan, bu yüzden tarih anlayışı ve tarih yazıcılığı bakımlarından da Avrupa kültürü için önemli bir dönemeçtir. Uşçu Tarih Okulu’nun tarihçileri, tarihi en geniş boyutlara taşıyıp Kilise ve devlet entrikalarının ötesine geçmişler ve toplumu, sanayiye, ticareti ve medeniyetleri kapsamlı bir incelemeden geçirmişlerdir. Uşçu Tarih Okulu’nun önceki tarih yazıcılarından bir başka önemli farkı, doğanın tarihe etkisini göz önünde bulundurmasıdır.

Aydınlanma’da tarihe karşı uyanan özel ilgi ve meraka karşın, 18. yüzyıl genelinde tarihin yine de bir edebi tür, ahlak bakımından pratik değeri olan bir uğraş olarak görülmesi durumunun azalmasına karşın sürdüğü görülür. Avrupa toplumlarında 18. yüzyılda ilerleme inancının yaygınlaşması, tarih felsefesinin ortaya çıkmasına zemin hazırlayıcı etkenlerden birisidir. İlerleme, 19. yüzyıldaki tarih metafiziklerinin vazgeçilmez kavramlarından biri olacaktır.

Vico’nun yapıtı, insanlık tarihi (din, toplum, egemenlik biçimleri, hukuk kuramları ve diller tarihini de kapsayacak biçimde) ilk empirik-temelli kuramdır ve bu kuram ne ilerlemeci-tarihsel ne de döngüsel-kozmolojik açıdan kavranabilir olan felsefî bir ilkedен hareket etmektedir: İnsanlık tarihi, tanrısal kayra ile aynı şey olan sonsuz bir gelişim yasasına göre yönelmektedir. Sivil, Vico’nun Yeni Bilim’i boyunca, doğadan ayrı başına insanın varetmiş olduğu kültür dünyasının, medeniyetlerin tümüne işaret edecek şekilde kullanılan anahtar kavramdır. Yeni Bilim ile ilgili Vico’nun sıraladığı ilkelerden çıkacak ilk sonuç, “Yeni Bilim”in tarihsel dünyanın us yoluyla temellendirilmiş teolojisi olduğudur. Bu “Yeni Bilim” teolojidir çünkü tarihsel dünyanın her köşesinde kahramanca ve şairce etkide bulunan tanrısal tinin sesi duyulur.

Vico, yaşadığı çağda egemen olan doğa bilimci bilgi anlayışına ve Descartesçi bilim ve felsefeye açıkça meydan okuyan ilk düşündürdür: Vico’ya göre, insan yapmadığı şeyi tam olarak bilemez. Buna göre, insan doğayı değil, ancak toplumlar dünyasını ve tarihi tam olarak bilebilir. Vico’nun Yeni Bilim’de dile getirdiği en önemli savlardan birisi de Latince’de “Doğruluk ile olgu birbirine

dönüştürülür” anlamına gelen “Verum et factum convertuntur” olmuştur. Bu sav, insanın en iyi kendi yapıp etmelerini bilebileceğini dile getiren düşünceyle birebir örtüşür, çünkü doğruluk ile olgunun iç içe geçtiği yer, toplumsal-sivil dünyadır. Vico, felsefede Descartesçiliğe tam bir

tutarlılıkla karşı çıkarken de Tanrı inancından asla vazgeçmemiş inançlı bir Katolik olarak tanınır. Bu yüzden, Yeni Bilim'in anahtar kavramlarından birinin de kayra olmasına şaşırmamalıdır. Vico'nun kayra kavramına yüklediği anlam, tarihsel gelişim içinde kendini gösteren medeniyet yasalarıdır; zaten Vico, yeni biliminin tanrı kayrasını ve tarihsel olguyu us aracılığıyla kavrayabileceğini söylerken, kayraya dünyevi bir anlam yüklediğinin ipucunu vermiştir.

Vico Yeni Bilimde çağları üçe ayırır: 1. Tanrılar çağı: Pagan insanlık tanrısal bir egemenlik tasarımı altında yaşar ve tüm girişimlerinde fala ve kehânete başvurur. Bu çağ, Teokratik ve poetiktir (insanın hayal gücü akıldan daha egemendir), dili kutsaldır; 2. Kahramanlar çağı: Aristokratik yasaların hüküm sürdüğü çağdır. Mitolojik ve poetiktir, dili simgeseldir. 3. İnsanlık çağı: İnsanların doğadan eşitliğine inanılan, özgür cumhuriyetlerin ve monarşilerin çağıdır. Rasyoneldir (uşçu), yani bir us çağıdır, dili de dünyevîdir. Vico, bu üç çağa göre, üç tip doğal hukuk, üç tip siyasal topluluk, vb. ayırır. Tüm çağlar tarihin akışı içinde kendi içlerinde dönenirler. İnsanlığın bu kurallı ve tipik akışı, anarşiden düzene, ilkel ve kahramanca göreneklerden akılcılaştırılmış ve medenileştirilmiş göreneklere geçildiği sürece, ilerleyen bir süreçtir. Tarihin gerçek telos'unun düşüş ve batış olduğunu kabul eden Vico'ya göre, ilerleyen bir süreçten (corso) bir geriye dönüşe geçilir (ricorso) ve yine bir barbarlık ortaya çı-kar-fakat bu barbarlık da yeniden bir yükselişe geçer.

Vico, tarihçilerin sıklıkla düştükleri hataları gruplandırarak açıklamış ve bu hataların tarih bilgisinin güvenilirliğine gölge düşürdüğünü savunmuştur. Tarih düşüncesine getirdiği tüm yeniliklere karşın, Vico'nun genelde Avrupa düşüncesine ve özel olarak tarih felsefesine katkıları, yaşadığı dönemde hak ettiği ilgiyi ve değeri görmemiştir. Vico'nun hak ettiği değere kavuşması, 19. yüzyıl ortalarında ve ikinci yarısında Alman Tarih Oku-lu'nun çalışmaları sayesinde gerçekleşecektir.

1764 yılında David Hume'un Genel İngiltere Tarihi adlı yapıtı üzerine yazdığı bir yorumunda, Voltaire, felsefe yazılmış bir tarihe gereksinim duyulduğunu söylemiştir. Voltaire'e göre, kişisel ve keyfi değerlendirmeler ve din dogmalarıyla dolu tarih yazımı karşısında, aydınlanmacı insan, tarih yazma işinin "filozofça bir etkinliği gerektirdiğini" anlamıştır. "Nesnel" ve "doğru" bir tarih yazmak, Voltaire'e göre, tarih üzerine felsefe yapmayı, yani tarih felsefesini zorunlu kılar. Voltaire, tarihle masalı karşıt anlam içeriğine sahip olarak konumlamıştır. Buna göre, tarih, yalnızca doğru olanların anlatımını içerir. Voltaire, tarihte ulusların kökenlerine ilişkin anlatımların, zamanla araya inanılmaz olayların katılması yüzünden, saçma unsurlara bulandığı görüşündedir. Voltaire'e göre gerçek ve doğru tarih, ancak belgelere dayanılarak yazılabilir.

Bilgi eksikliği yüzünden, eski çağlara ilişkin 3000 yıllık tarihin yeterince bilinmemesi bir şaşkınlık yaratmamalıdır, düşüncesinde olan Voltaire, bu bilinmezliğin nedenleri olarak devrimlere ve bu devrimler sırasında tamamen yok edilen belgelere işaret etmiştir (a.y.). Yine Voltaire'e göre, 15. yüzyıl sonunda Yeni Dünya'nın-yani Amerika kıtasının- keşfedilmesiyle,

Avrupa'daki siyaset ve sanat yeniden biçimlenmiş, bu dönemden sonra Avrupa'daki her ulus kendi tarihçisine sahip olmaya çabalamıştır. Voltaire, tarihin bazı özelliklerini ele alıp onlar hakkında yargıya varırken, tarih bilgisinin kesin olmadığını, belgelerden ve varılan sonuçlardan kuşku duyulması, ama kanıtlara da başvurulması gerektiğini bildirmiştir.

Ussu insan doğasının özü olarak konumlayan, ilerleme düşüncesinin ateşli bir taraftarı olan tipik Aydınlanmacı Voltaire, bir yandan “Tarih Felsefesi” adını kullanıp yepyeni bir felsefe disiplinine içerik kazandırma çalışmalarıyla Aydınlanma'da tarih düşüncesine yönelik ilgiyi ve olumlu tutumları beslemiş, öte yandan, kuşkucu tutumu tamamıyla bırakmamış, tarih bilgisine güvenmek için kanıtları olmazsa olmaz görmüş ve bu yönleriyle de, theoria-historia karşıtlığını aşma konusunda, 19. yüzyıl tarih filozoflarıyla karşılaştırıldığında, çekingen bir düşünür profili çizmiştir.

